

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Ik weet dat ik mijn nek uitsteek' In gesprek met Herman Pleij

Salman, M.; Stamatiou, J.

Citation

Salman, M., & Stamatiou, J. (1989). Ik weet dat ik mijn nek uitsteek' In gesprek met Herman Pleij. *Leidschrift|Volk En Boek*, 5(Juni), 107-121. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/73085>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/73085>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

'Ik weet dat ik mijn nek uitsteek'

In gesprek met Herman Pleij

J. Salman en M. Stamatou

Herman Pleij is als hoogleraar in de Historische Nederlandse Letterkunde verbonden aan het Instituut voor Neerlandistiek van de Universiteit van Amsterdam. De productie- en publiekscant van literatuurstudie over de late middeleeuwen heeft zijn grote belangstelling. In 1979 promoveerde hij op het boek *Het gilde van de Blauwe Schuit* en in 1981 werd hij hoogleraar. In samenwerking met onder anderen Rob Resoort, Piet Franssen, Wilma Keesman en Margreet Rierink werkt hij aan het onderzoek naar en de uitgave van middeleeuwse teksten. Het project *Literatuur en stad in de late Middeleeuwen* is in 1982 begonnen. Momenteel is hij in samenwerking met F. van Oostrom, hoogleraar te Leiden, bezig met een publikatie over de literatuurgeschiedenis van de Lage Landen tot 1550. Wij hadden een gesprek met hem naar aanleiding van het vorig jaar verschenen *De sneeuwpoppen van 1511*. Ook vroegen wij hem naar zijn ideeën over laat-middeleeuwse volksliteratuur.

Om met de deur in huis te vallen, wat verstaat u onder volks- en triviaalliteratuur en wat is het doel van uw project over de laat-middeleeuwse volksliteratuur?

Literatuurhistorici discussiëren altijd over de vraag of je literatuur historisch moet interpreteren of dat je haar uit de tijd moet halen en naar het bijzondere ervan op zoek moet gaan. Door die ahistorische benadering kom je in het rijk van de esthetiek en de tijdeloze bewondering en dat leidt vaak tot definities. Een drama is dat, een tragikomedie is dit, volksliteratuur is zus en in die definiëringen prop je van alles. Zo werkt het niet. Je kunt ook voor de handschriftenperiode formuleren wat je onder volksliteratuur verstaat, maar dan omschrijf je iets wat niet zichtbaar te maken is. Ik heb regelmatig heftige discussies

over de *Beatrijs* met mijn collega en vriend Frits van Oostrom. Iedereen vindt dat zo'n fantastische tekst, maar ik zeg daarvan: 'Beste Frits, jij kunt toch nooit weten of de *Beatrijs* niet door één of andere geflipte non in haar eentje is opgeschreven en aan haar vriendin-non is voorgelezen en verder nooit aan iemand.' Niemand heeft die tekst gekend in de middeleeuwen, wel het fabeltje maar niet de tekst.

Wij streven er naar om zoveel mogelijk afstand te nemen van dergelijke vaste categorieën, genre-omschrijvingen en definities. Volks- en triviaalliteratuur moet je dan ook opvatten als werktuigen, als hulpmiddelen. Toch blijkt uit de naam van het project dat wij wel degelijk onderscheid maken tussen de twee begrippen. Tot volksliteratuur rekenen we teksten die op welke wijze dan ook van onderop komen. Niet in de negentiende-eeuwse zin van: het volk stroomt samen onder de oude eikeboom om gezamenlijk *Heer Halewijn* te zingen en niemand weet wie het bedacht heeft. Dat is onzin. Het zijn teksten waarvan we zeker menen te weten dat iemand ze bedacht heeft, maar die als beleving hebben gediend voor een collectieve situatie. Daarbij speelt wel de overleveringsproblematiek: zo'n tekst is vrijwel altijd door een derde op de één of andere wijze bewerkt.

Hetzelfde geldt voor triviaalliteratuur. Ook die kunnen we alleen maar in een bewerkte vorm zien. Triviaalliteratuur gebruiken we als de omschrijving voor die groep teksten die van boven komt. Dus zeg maar de traditionele eliteliteratuur, 'Hochliteratuur', zoals die aan de hoven en ook in de kloosters circuleerde. Ook die wordt tot een produkt gemaakt: naar beneden gehaald en aangepast, vermenigvuldigd voor een burgerlijk publiek. Er is dus niet sprake van een volksliteratuur en een triviaalliteratuur, maar wel van groepen teksten, die een herkomst vertonen die hetzij volks is of elitair. Wij ontmoeten ze aan het eind van de middeleeuwen bij de maker van het produkt: de drukker.

Op basis van welke criteria maakt u dan onderscheid tussen een volksverhaal en een triviaal verhaal?

Triviale literatuur is het makkelijkst te herkennen. Het zijn verhalen die een elitaire oorsprong hebben en die we ook in die elitaire vorm kennen: *Floris ende Blanchefloer*, *Karel ende Elegast*, et cetera. Het zijn vers-teksten die uit de Franse hofmilieus komen en die al in de handschriftfase in het Middelnederlands vertaald werden. Je kunt je afvragen of die Middelnederlandse bewerkingen, dan spreek ik over de veertiende eeuw, nog wel als eliteteksten kunnen worden aangemerkt. Ikzelf ben weleens geneigd om te zeggen dat die teksten al een duidelijke aanpassing aan de burgerlijke normen verraden, dus dat ze eigenlijk al in de Middelnederlandse versfase getrivialiseerd zijn. Voor volksteksten ligt het moeilijker. De veronderstelde herkomst van die verhalen ligt toch in moppen, voorbeelden, exempelen die mensen elkaar vertelden om te amuseren, en ballades. De versvormen die je nog in dat soort teksten aantreft, verraden soms een sfeer waarin duidelijk de orale herkomst van die tekst te ontdekken valt.

Maar die ballades en anekdotes kunnen toch ook aan de hoven verteld zijn? Die kunnen toch in hun oorspronkelijke vorm bedoeld zijn voor een meer geletterd publiek?

Je moet inderdaad de hele tijd proberen vast te stellen in hoeverre zo'n tekst is beïnvloed. Ik geef daar in *De sneeuwpoppen van 1511* een paar voorbeelden van uit de boerenfolklore, waaruit blijkt hoe die dingen vermengd kunnen raken. Men kan wel denken dat de boerenfolklore in haar oorspronkelijke vorm de stad binnenkomt en door de burgers wordt opgenomen, maar zo simpel ligt het niet. De adel en de geestelijkheid beïnvloedden de boeren, maar het tegenovergestelde was ook het geval. De boerenfolklore komt dus niet alleen van het platteland in Brussel, maar wordt ook gecontamineerd en getrivialiseerd via de elite.

Vanwege die complexiteit zijn de begrippen volks- en elitecultuur niet hanteerbaar voor de late middeleeuwen. Ik kan

het wel over de Latijnse cultuur hebben. Dan zet ik 'Latinitas' tegenover volk, maar binnen het Middelnederlandse of Franse taalgebied .... Je moet het dan hebben over burgercultuur om vervolgens eindeloos te zeuren over de bruikbaarheid van de term burger of burgerlijk.

Waarom heeft u voor de late middeleeuwen gekozen?

Ik heb gekozen voor de late middeleeuwen, omdat de productie van literatuur in die periode - bij ons neerlandici begint die overigens pas rond 1400 - een massaal karakter begint te krijgen. Hierdoor wordt het mogelijk te generaliseren.

De belangstelling begint natuurlijk bij het onderzoek naar de functie van de literatuur. Hoe heeft literatuur gefungeerd in een samenleving? Wat is haar rol geweest in het maatschappelijk proces? Dat zijn de vragen die achter dit en ook achter latere projecten liggen.

In de late middeleeuwen kan een bredere verspreiding van teksten worden gesignaleerd. Hoe komt dat?

Dat zijn de beste vragen die je als historicus kunt stellen. Het zijn ook de moeilijkste. Waarom is er ontwikkeling? De grote historici gaan die vragen niet uit de weg, ook al weten ze dat er uiteindelijk niet één antwoord is, maar een reeks van verklaringen en mogelijkheden. Ik ga ze niet uit de weg, maar het zijn zulke moeilijke vragen dat ik daar bescheiden mee om moet gaan. Ik wil natuurlijk wel toevoegen aan het onderzoek dat vooraf is gegaan, maar ik sta wat huiverig tegenover een beantwoording van die vragen.

Wat betreft de bredere verspreiding van teksten moeten we ons tevreden stellen met het verhaal over de stedelijke ontwikkeling. Wat gebeurt er in de steden van Brabant en Vlaanderen, die zich gaan ontwikkelen. Er komen meer mensen, er gaan meer mensen over grotere afstanden handeldrijven en daarvoor moet je goed kunnen lezen en schrijven. Over die geletterdheid heb ik weleens wat geschreven. Je kunt langs allerlei lijnen duidelijk

maken dat er een enorme honger naar teksten van allerlei aard groeit. Praktische teksten en later teksten van ideologische aard.

In dit nummer hebben we ons niet beperkt tot de late middeleeuwen. Ook de volksliteratuur in de zeventiende en achttiende eeuw in Engeland en Frankrijk krijgt veel aandacht. Is die vergelijkbaar met de volksliteratuur die u bestudeert?

Totaal anders is het niet, maar er zijn wel verschillen doordat het begrip 'volksliteratuur' in de loop der tijd verandert. Met de komst van de drukpers zien we dat er massaproductie ontstaat en dat is een beslissend moment. Het technische aspect is snel onder de knie, maar het commerciële, het economische aspect is een groot probleem. Er duiken vragen op van allerlei aard. Welke teksten moet je drukken? Hoe moet je ze drukken? Hoe moet je ze presenteren? Hoe moet je met titelpagina's omspringen? Hoe vind ik mijn markt? Men richt zich allereerst op de duidelijke markten, zoals de universiteiten. De taal, Latijn, is duidelijk en het publiek is duidelijk. Moeilijker wordt het met teksten in de volkstaal. Maar ook hier zie je dat praktische, technische teksten het eerst gedrukt en verhandeld worden. De moeilijke sector van de literatuur hobbelt daar achteraan. Het duurt lang voordat de drukkers ook daar een markt in zien. Pas aan het begin van de zestiende eeuw begint die markt aan te trekken.

Volksliteratuur wordt niet gedrukt; eliteliteratuur wel, zij het in aangepaste vorm. Dat is niet alleen in Nederland zo, maar ook in het buitenland. Pas aan het eind van de zestiende eeuw en in Nederland eigenlijk eerst in de zeventiende worden heel aarzelend pogingen ondernomen om wat met volksliteratuur - anekdotes, Uilenspiegelachtig materiaal - te doen. De Engelse en Franse volksliteratuur speelt in de zeventiende en achttiende eeuw, dan zijn de marktverkenningen en de commerciële problemen al achter de rug.

U noemde net het aspect van de ideologie. Is het niet zo dat de drukker louter uit commerciële overwegingen drukwerken produceerde en eigenlijk helemaal niet zo ideologisch betrokken was?

Daar ben ik van overtuigd. Ik heb daar in verschillende publikaties vaak een pleidooi voor gehouden. Er heerst in mijn vak een voorstelbaar soort van verering voor de drukker: Plantijn, Elzevier, Gutenberg, ze worden als grote geesten beschouwd. Dat heeft toch altijd wel een beetje op mijn lachlust gewerkt. Die eerste drukkers zijn commerciële jongens, daar valt niet over te twisten. Je ziet het aan hun afkomst en achtergrond. Voordat hij in boeken ging, handelde Gutenberg in massaproducten, in spiegeltjes en kraaltjes bestemd voor de bedevaartgangers in Aken. Het lukte niet zo best, maar hij was op zoek naar handel die de massa kon bereiken. Dat zelfde zie je bij de eerste drukkers. Het zijn mensen uit het boekenvak, kopiïsten en schrijvers, die hard moesten werken om hun brood te verdienen. We zijn verdraaid goed geïnformeerd over die drukkers, omdat ze altijd in een stedelijk verband werkten. Voor zover er stadsarchieven bestonden, werd het drukkersleven uitvoerig gedocumenteerd: de faillissementen, de huizenaankopen, de handel en van alles. Je kunt niet alleen zien of het succesvolle uitgevers waren, maar je kunt ook zien welke uitgave meer succes had dan de andere.

Tussen 1470 en 1520 gaan er in de Lage Landen ontzettend veel drukkers failliet. Ze weten niet hoe ze de markt moeten aanboren. Ze drukken waar ze markten voor kunnen vinden. Dat is het sterke van die periode. De enige manier om het hoofd boven water te houden, is het vinden van afnemers. Het kunnen dan ook niet alleen technici of commercieel ingestelde figuren zijn, ze moeten ook teksten kunnen vinden en bewerken voor de markt. Ze halen teksten uit elkaar en snijden ze toe op de behoeften van het publiek.

Van een man als Thomas van der Noot is in driekwart van de gevallen de tekst bekend die hij voor de markt heeft bewerkt. Dat is het kostbaarste materiaal dat wij tot onze beschikking hebben. Nu kun je zien hoe hij een Franse vertaling van Seneca

aanpakt. Een prachtig boek, *Les oeuvres de Senèque*, een elitetekst rond 1500 in Parijs door Verard gedrukt. De Franse vertaling is een eeuw ouder en komt van het hof van de Franse koning. Wat maakt Van der Noot ervan: zo'n klein, miezerig rotboekje; *Der Fortuyne Troost* zet hij er boven. Hij gooit er alles uit wat hij onbruikbaar vindt voor zijn publiek en maakt er een troosttekst van. Je kunt precies volgen wat hij in de vertaling - hij vertaalt het zelf - verandert. Sommige begrippen zijn hem te mystiek en dat past hij aan.

Hij doet dat ook met *La Tour Laniry*, ook zo'n elitaire tekst; *Der Ritter vom Turm* in het Duits, in het Engels *The knight of the tower*. Een bekende verzameling anekdotes uit de veertiende eeuw, oorspronkelijk een Franse hoftekst, waarin een ridder aan zijn dochter vertelt hoe meisjes uit het adellijk milieu zich hebben te gedragen. Het wordt in Duitsland vertaald en gedrukt met houtsneden van Albrecht Dürer voor een adellijk publiek. In Engeland wordt het door Caxton voor het hof gedrukt, ook een prachtig boek met enorme houtsneden. Wat doet Van der Noot: een klein pocketboek en op de omslag een suffende monnik. Hij haalt de hele ridderentourage eraf en spitst het toe op wat burgermeisjes moeten weten en wat burgermeisjes moeten doen. Ook kuis natuurlijk, maar dan anders. Als je dat nu naast elkaar zet, dan zie je dat hij enorm aan het ideologiseren is. Waarom hij dat doet, weet ik uiteindelijk ook niet. Ik wil echter niet uitsluiten dat er een bevlogenheid inzit, een identificatie met zijn publiek, maar of hij dat uit godsdienstige of uit financiële overwegingen doet, blijft speculatie. Ik denk meer het laatste dan het eerste. In elk geval valt het in goede aarde. Hij schrijft naar een publiek toe. Je zult totaalgeschiedenis moeten bedrijven om er achter te komen wie dit precies zijn.

Schrijft u zo'n totaalgeschiedenis vanuit een verhalend of vanuit een sterk theoretiserend kader?

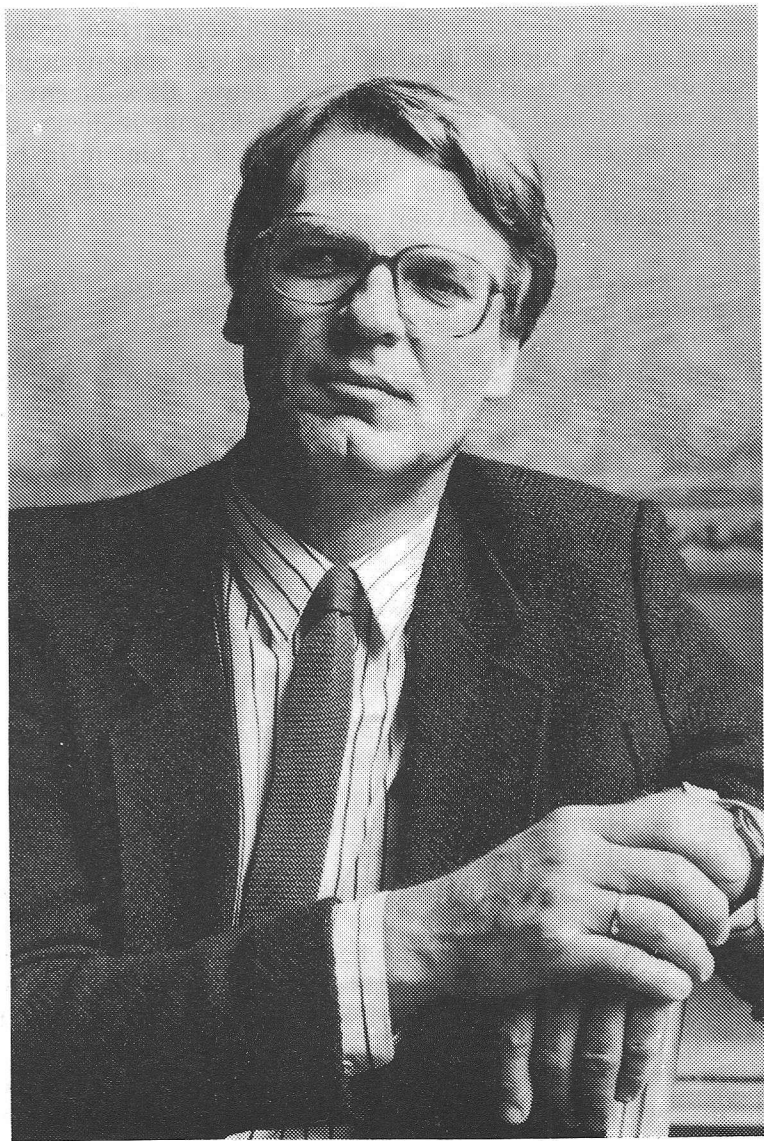
Voorop staat natuurlijk dat het één het ander niet uitsluit. Ik geloof in de verhalende geschiedschrijving, maar daarbinnen wil ik methodologisch wel een hoop overhoop halen. Het theoretische

aspect laat ik dan een beetje varen. Methodologie is echter een deel van het onderzoek. Ik ben een groot voorstander van constructie en schrijven. Schama haalt in het voorwoord van zijn in het Nederlands vertaalde boek *Patriots and liberators* de dichter W.H. Auden aan. Met Auden zegt hij 'breaking bread with the dead' het belangrijkste te vinden. Dat vind ik ook. Elke generatie moet opnieuw proberen om dat te bereiken. Ik ben enorm sceptisch over de pretenties van de wetenschap en de wetenschappelijke waarheden. Je kunt op theoretische en methodologische gronden géén historische wetten betrappen. Je moet proberen mee te praten en begrip te krijgen, maar de grenzen zijn duidelijk. Die grenzen moet je steeds laten uitkomen in de manier waarop je schrijft en dat kan alleen maar als je verhalend schrijft. Goede voorbeelden van historici die het terrein dat ze aftasten ook zichtbaar maken, zijn voor mij Van Oostrom in zijn *Het woord van eer* en natuurlijk Simon Schama. Zij geven de grenzen van het kennen duidelijk aan.

In uw boeken besteedt u veel aandacht aan het beschavingsoffensief in de vijftiende eeuw. Van wie hebt u die notie overgenomen?

Ik ben geen historicus in de engere zin, maar een literatuur-historicus. Ik bestudeer literatuur in een maatschappelijk verband, iets wat binnen mijn vak niet zo vanzelf spreekt. Dat betekent dat ik geen actief onderzoek doe waar het historische of cultureel-antropologische concepten betreft. Voor wat betreft het beschavingsoffensief ben ik beïnvloed door Norbert Elias, door Anton Blok, en door Frijhoff en Mitzman, die zich meer op de zeventiende en achttiende eeuw toegespitst hebben. Ik heb er goed notie van genomen hoe zij het begrip omschrijven en het komt eigenlijk door Blok dat ik daar zelf verder mee doorging. De koppeling van het beschavingsoffensief aan het staatsvormingsproces maakte voor mij de sprong niet zo groot naar het stellen dat voor de zestiende eeuw al eenheden werden gevormd. De gepacificeerde gebieden rond de kloosters in de vroege middeleeuwen zijn daar een voorbeeld van. Zo is het stadsvor-

'Ik weet dat ik mijn nek uitsteek'

H. Pleij (foto: Bert Nienhuis)

mingsproces ook een vorm van centralisering, een gedachte die overigens van Blok afkomstig is. Elias legt volgens hem te veel nadruk op de staat in de zestiende eeuw, Blok meent dat men ook naar de stad in die periode moet kijken. Ik neem dat soort concepten en visies graag over, maar het is niet mijn bedoeling om daar een theoretische bijdrage aan te leveren. Ik pas ze alleen maar toe: ik annexeer en adapteer.

Maar kunt u dan niet zeggen of de ideeën van Elias door uw onderzoek worden weerlegd of aangescherpt?

Dat durf ik niet te zeggen. Het is ook absoluut niet mijn ambitie. Ik steel en roof wat ik kan gebruiken - uiteraard fatsoenlijk annoterend.

Is dat methodologisch wel juist? Het lijkt of u slechts gebruik maakt van een aantal theorieën en concepten omdat ze ordenend zijn of u goed uitkomen.

Wat is daar op tegen, zo werkt toch iedereen? Zo moet je toch ook werken?

Is het niet zo dat men altijd probeert een bepaalde theorie te bevestigen dan wel te ontcrachten?

Maar dat is mijn streven niet. Ik verwijs alleen naar die en die of dat en dat en zeg dat ik een bepaald begrip zus of zo hanteer, want dat ben je aan de lezer verschuldigd. Voor zover mijn bevindingen het gebruik van zo'n theorie - ik gebruik liever het woord concept - laten zien, heeft dat natuurlijk consequenties voor het concept. Laat iemand dat maar oppakken, dat vind ik best, maar ik ga dat niet op een presenteerblaadje aanbieden. Overigens, naarmate je meer in de kern van mijn onderzoek terecht komt, dus bij de literaire teksten, worden de bepaalde theoretische opvattingen over implicaties van de drukpers wel geëxpliciteerd. Hetzelfde geldt voor de opvattingen over het

opiniërend karakter van literatuur. Buiten mijn vakgebied moet ik te rade gaan bij andere specialisten.

Toch nog even over dat theoretische aspect van uw werk. Muchembled en Burke hebben beiden een brede studie geschreven. Ziet u in de toekomst nog een boek van uw hand verschijnen, waarin de late middeleeuwen in een breed perspectief worden besproken, wellicht aan de hand van termen als 'volk' en 'elite'?

Mijn 'brede' werk wordt natuurlijk het handboek over de Nederlandse literatuurgeschiedenis in de late middeleeuwen. Dat is een al lang bestaand plan van Van Oostrom en mij. Het zal een hele andere literatuurgeschiedenis worden dan de nu bestaande, omdat het esthetische verlaten wordt en het historische naar voren wordt gebracht. Van Oostrom zal het eerste gedeelte tot 1400 schrijven en ik behandel de periode van 1400 tot 1550.

Als U uw onderzoek zou moeten omschrijven, noemt u het dan mentaliteitsgeschiedenis, cultuurgeschiedenis of literatuurgeschiedenis?

Een gemene vraag, maar jullie stellen haar terecht. Ik word daar namelijk vaak op aangevallen. Het is een hard leven, als je buiten je vak aan het werk gaat. Van collega's hoor ik 'hou je toch bezig met literatuur' en anderen zeggen dat ik 'me bij de leest moet houden'. Ik voel mij cultuurhistoricus met bepaalde specialismen, zoals elke cultuurhistoricus. Die deskundigheid ligt op het terrein van de literatuurwetenschap.

Zou het zinvol zijn als literatuurgeschiedenis en geschiedschrijving 'sowieso' wat meer geïntegreerd zouden worden? Geïsoleerd houden ze de grote lijnen toch te weinig in het oog?

Ja natuurlijk, verdere integratie en grote lijnen zijn nodig. Je moet je niet verkijken op het feit dat ik als uitgangspunt iets kleins neem, want dat is in het boek over die Blauwe Schuit ook, de pretenties zijn enorm. De ambitie is om grote lijnen te

trekken. Daar heb ik een hele diepe overtuiging over, die ik vaak heb uitgesproken bij allerlei gelegenheden. Ik weet dat ik mijn nek uitsteek, maar in mijn vak - en dat geldt in Nederland ook wel voor andere historische disciplines - trekt men te weinig grote lijnen. Al was het alleen maar om kaders te bieden voor detailonderzoek, we moeten mensen hebben die van tijd tot tijd generalisaties durven maken. Zo dat zij veel mensen inspireren om uit te leggen dat het heel anders zit, dat is op zichzelf verdienstelijk. Een vak kan niet bestaan als dat niet gebeurt.

Frijhoff verwijt u dat u zich bij de beschrijving van de cultuurverschijnselen in Brussel niet voldoende bezighoudt met de maatschappelijke voorwaarden van cultuur. U zou zich niet voldoende in de sociaal-economische omstandigheden verdiepen. Wat vindt u daarvan?

Dat probleem geldt altijd als je een vorm van totale geschiedschrijving - als cultuurgeschiedenis - bedrijft. In feite moet je, in mijn geval, zo goed mogelijk uitleggen hoe het in Brussel zit met al die sociale lagen. Dat is uitermate gecompliceerd, omdat Brussel in die tijd zoveel instituten kent. Al snel duiken dan de grenzen op en omdat ik zoveel aspecten wil bekijken moet ik gebruik maken van andere studies. Die vertonen natuurlijk weer allerlei lacunes, gezien vanuit je vraagstelling. En dan bedoel ik niet alleen lacunes in het materiaal - zo is in 1695 in Brussel de hele boel in de fik gevlogen -, maar ook punten die niet of niet volledig onderzocht zijn. Er zijn nog allerlei mogelijkheden tot archiefonderzoek die ik niet benut heb. Maar ik heb ook allerlei, veel intrinsieker onderzoek gedaan van beperktere aard; zo'n vraagstelling is veel beter te overzien. Op het moment dat je je onderzoek verbreedt en het hebt over het hele gebied van producent tot consument, dan ga je schuiven en neem je van dit een beetje meer en van dat iets minder.

'Ik weet dat ik mijn nek uitsteek'

U bent in De sneeuwpoppen van 1511 uitgegaan van één tekst. Voor historici is het ongebruikelijk om één bron als uitgangspunt te nemen en daaruit van alles te destilleren. Is dat een bewuste keuze geweest? Waarom heeft u niet meer serieel onderzoek gedaan, uitgaande van een grote hoeveelheid teksten?

Ik heb er zeer bewust voor gekozen om op basis van één tekst dit boek te schrijven. De tekst interesseert me geen bal, het is een springplank. In die tekst vond ik een symbool, een exponent van allerlei zaken die rond 1500 in Brussel speelden. De hoofdpunten daarvan vond ik in dat feest plus tekst terug. Daarom zijn de hoofdstukken ook zo gegroepeerd. Ik koppel dat steeds aan een paar van die sneeuwvoorbeelden. Dus ik melk dat feest en die tekst uit, omdat het voor mij een uitvloeisel was van het hele beschavingsgebeuren. Dat vond ik nou zo aardig: een typisch stedelijke gebeurtenis die mij de facto die hoofdstuktitels aanbood die corresponderen met wat er in die stad leefde. Dat is de betekenis van de sneeuwpoppentekst. Het gaat mij niet om de ontleding van één tekst of één feest, nee, ik gebruik hem. Het slothoofdstuk gaat daarom niet over wat de tekst betekent maar over wat burgercultuur zou zijn.

U heeft het over een typisch stedelijke cultuur in Brussel. Vindt u ook zo'n stadscultuur in andere steden van die omvang?

Er is nergens aanleiding om te denken dat ik schrijf over stadscultuur in Europese zin. Het is steeds de stedelijke cultuur van Brussel. Soms durf ik dat te verspreiden tot de stadscultuur in de Zuidelijke Nederlanden. Groter wordt die kring nooit gemaakt. Ik ben mij er zeer bewust van, wanneer ik de Brusselse gebeurtenissen in een groter verband plaats.

Is het zo dat De sneeuwpoppen van 1511 iets heel nieuws bijdraagt, vergeleken met wat de Blauwe Schuit al heeft bijgedragen aan uw idee over de vorming van een burgelijke cultuur?

Wat in het sneeuwpoppenboek veel sterker is geworden zijn de

essenties van burgercultuur. In de *Blauwe Schuit* heb ik het nog te gemakkelijk over die mentaliteitskernen van wat burgerlijkheid zou zijn: zuinigheid, vlijt, investeren, hard werken, houding ten opzichte van arbeid et cetera. Ik wijs er in de *Sneeuwpoppen* op dat je deze begrippen wel kunt gebruiken, maar alleen als categorieën. De mensen in Brussel hanteerden die begrippen niet. Wat ik hier probeer, is om te laten zien dat al dat soort begrippen een hele oude geschiedenis hebben, die bijvoorbeeld tot dat klassieke begrip van 'eukonomia' terugvoert, dat in die stad via humanisten binnenkomt.

De *Blauwe Schuit*, daar beviel me natuurlijk zelf ook van alles niet aan. Wat mij bijvoorbeeld niet beviel is de volstreckte ongelokaliseerdheid en ongedateerdheid in dat boek. Dat is voor neerlandici gebruikelijker en bekender dan voor historici. Teksten zijn altijd zo moeilijk te dateren. De *Blauwe Schuit* speelt in de vijftiende eeuw, ergens in Brabant, Vlaanderen en ook nog Gelre. In dat boek wordt heen en weer gerend tussen de twaalfde en de zestiende en soms zelfs de zeventiende eeuw. Daarom wilde ik iets hebben dat scherp te dateren en scherp te lokaliseren was: 1511, Brussel, tot op de dag af kan dat gedateerd worden.

Als u grote lijnen zou moeten trekken en we hebben het over massacultuur, is dan aan te geven wat de betekenis is geweest van het massaal produceren van teksten voor de aard, om het maar eens heel bombastisch te zeggen, van de Westerse cultuur?

Het is, om het heel simpel te zeggen, van niet te overschatten betekenis wat daar gebeurt. Het gaat niet zozeer om het vermaterialiseren van literatuur tot produkt, maar het gaat om het vermaterialiseren van welke tekst dan ook tot produkt, door die drukpers en dat heeft enorme implicaties voor die teksten gekregen. Die zijn veranderd. Ik weet niet of je weleens gehoord hebt van het boek van mevrouw Eisensteiner, *The printing press as an agent of change*. Het is een belangrijk boek van een gedreven vrouw. Zij stelt heel terecht dat het verschijnsel drukpers - het massaal produceren van teksten - sterk wordt onderschat in de cultuurgeschiedenis. Ik ben het daar van harte

mee eens. De betekenis van de rol van die drukpers wordt in zeer veel studies niet of nauwelijks aangeroerd. Zij laat in dat boek heel goed zien welke enorme invloed de vermenigvuldiging en verspreiding van teksten heeft gehad voor allerlei vakgebieden. Het feit dat je teksten naast elkaar kunt leggen, plaatjes naast elkaar kunt leggen, geïllustreerde botanische boeken kunt vergelijken. Alleen al het moment dat men gaat vaststellen dat gedrukte teksten een anoniem publiek bereiken en dat men dus die teksten moet aanpassen op wat men veronderstelt dat het publiek wil lezen, heeft enorme consequenties voor de inhoud van die teksten en voor de overtuiging dat men teksten ook kan veranderen. Het bekendste voorbeeld is natuurlijk de reformatie in Duitsland: meermalen beschreven, terecht beschreven. Maar dat is alleen maar een exponent van iets dat zich in principe overal heeft voorgedaan. Vergelijk het met de stencilmachine in de jaren zestig. Dat was ook zo'n uitvinding waarmee je van alles kon aanrichten.